



A Case Study: Emerson's Translations from Hafiz's Poetry; the Role of Knowing of Source Language in Translation

Mostafa Hosseini¹

Introduction

During his lifetime, Emerson gradually translated more than two thousand lines of poetry from different Persian poets. Among them, Hafez and his poetry have the lion's share. The present paper tries to introduce, criticize and analyze his translations of Hafez's poems. Emerson's translations are scattered in his various works e.g. his poetry collections and his poetry notebooks. At first, Emerson's translations, which are found in four different sources, are briefly introduced and then are compared with their Persian equivalents. The present article tries, on the one hand, to take a detailed look at Emerson's translations of Hafez's poems and to present a more accurate classification. On the other hand, it is intended to review some of Emerson's translations of Hafez's poems on a case study and list his misreadings, misunderstandings and incorrect translations.

Literature Review: Most of the done research is about Emerson's influence on Hafez's thought and poetry. However, since the past time, there has been general, rather than case study, research on Emerson's translations of Hafez's poems. In recent years, several case studies have been done in this field. For example, Javadi in his book "The Influence of Persian Literature on English Literature" (2016) criticises Emerson's translation of Hafiz. Akrami in an article, named "The Presence of Hafiz in Emerson's Poetry" has done a "Genetics Reading" of a Hafiz's gazal.

Methodology

The present study is based upon Lefevere's (1975) seven strategies for poetry translation as the framework. These strategies are as follows: phonemic translation (it tries to reproduce the source language sound in the target language), literal translation (it is a word for word translation), metrical translation (it tries to reproduce the source language meter), verse to prose translation (this kind of translation usually distorts the sense, communicative values and syntax of source text), rhymed translation (it tries to transfer the rhyme of the original poem into target

1. Department English language and Literature, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

language), blank or free verse translation (it tries to find just the proper equivalents in the target language with a proper semantic result), and interpretation: version and imitation (the former, version. occurs when the absence of source language text is retained and the form is changed and the latter occurs when the translator produces the poem of his own).

Results

According to this research, Emerson's translations of Hafez's poetry can be divided into four groups. First, "literal translation", in these translations, Emerson tries to translate the German text word-for-word into English. Second, "combined translation", in these translations, Emerson combines lines from two different gazelles or lines from one gazelle and amalgamate them to create a new poem. Third, "peripheral translation", in these translations, which are few in number, Emerson translates Hammer-Purgstall's explanation of a verse and adds it to Hafez's verse. Four, "adaptation/free translation", in these translations, Emerson takes the theme from Hafez and adds some lines to it and writes an almost new poem. In the end, ten examples of Emerson's translations – eight poems taken from Harold Bloom's *Collected Poems and Translations of Ralph Waldo Emerson* (1994) and two items taken from the Emerson's paper "Persian Poetry" (1857) – has been carefully reviewed and his misreadings, misunderstandings and incorrect translations have been identified.

Discussion

Emerson, in total, selected more than two thousand lines of poems by different Persian poets -- sometimes completely and sometimes one or some lines from a sonnet, a masnavi, an ode, etc. -- mainly from German sources, according to his taste, and translated into English. Emerson has translated nearly a thousand lines of Hafez's poems in his works of prose and poetry. As it turned out, Emerson did not know Persian, so he inevitably translated Hafez's poems from Latin, English, French and mostly German translations. In fact, his translations are translations of translations. Therefore, they are two stages away from their Persian origin. Emerson's knowledge of German, which was weak and with the help of a dictionary, should also be added to these. Thomas Carlyle encouraged Emerson to learn German so that he could read German literature, especially the works of Goethe, in the original language ... Emerson could never read German easily... He found German a difficult language and always had a dictionary close at hand. But Emerson's poetic taste partially covered or eliminated the above defects. However, during the translation of Hafez's poetry, there were cases of misreading and misunderstanding in his translation. From the analysis of Emerson's translations, we find that one of the prominent features of Hafez's poetry, brevity, is not observed in Emerson's translations of Hafez's poems. Emerson has rarely tried to translate every Persian verse into two lines of English. In most cases, he has translated each Persian verse into four English lines according

to his German source or sources. In some cases, Emerson could not follow this rule of four lines, and sometimes he changed a Persian verse into six English lines. However, Emerson has not been able to consider another prominent feature of Hafez's poetry, i.e. pun or ambiguity. In addition, some of Emerson's misunderstandings and mistranslations should be attributed to his knowledge of Persian on the one hand, and to the lack of sources and the unavailability of authentic interpretations on the other hand. Apart from all these, the translation of Hafez's poetry should be considered an exception because he is one of the poets - like Pushkin and Goethe - who expressed the poetic spirit of his nation in the most subtle way possible, therefore his poetry rarely lends itself to complete translation. All in all, when Emerson distanced himself from the literal translation of Hafez's poetry and took refuge in his poetic taste, his work was more successful. If we look at Emerson's translation according to Lefebvre's seven strategies, we can conclude that Emerson used more than two strategies: literal translation and interpretive translation.

References

- Akrami, R. (2015). "The Sense of a Half-Translated Ode of Hafiz": Emerson's Translations of Persian Poetry. University of Texas.
- Baldick, Chris. (1990). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press.
- Bell, G. (2003). *The Garden of Heaven: poems of Hafiz*. New York: Dover Publications, INC.
- Davis, D. (2004). "On Not Translating Hafez". *New England Review* (1990-), Vol. 25, No. 1/2, Translation: Double Issue (Winter -Spring, 2004), pp. 310-318.
- De Bruijn J. T. P., "HAMMER-PURGSTALL, JOSEPH FREIHERR von," *Encyclopaedia Iranica*, XI/6, pp. 644-646, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/hammer-purgstall> (accessed on 30 December 2012).
- Dimock, Chee Wai. (2006). *Through Other Continents: American Literature across Deep Time*. Princeton University Press.
- Emerson, R. W. (1994). *Ralph Waldo Emerson: Collected Poems and Translations*. (eds.) Harold Bloom and Paul Kane. Library of America.
- Emerson, R. W. (2019). *Persian Poetry*. David Christopher Lane (ed.). Publisher: Mt. San Antonio College.
- Hammer-Purgstall, J. (1812-1813). *Der Diwan von Mohammed Schemsed-din Hafis*. Verlag: Stuttgart, Cotta.
- Kane, p. (2009). "Emerson and Hafiz: The Figure of the Religious Poet". *Religion & Literature*, Vol. 41, No. 1, Emerson (Spring 2009), pp. 111-139.
- Lefebvre, A. (1975). *Translating poetry: seven strategies and a blueprint*. Assen: Van Gorcum.
- Ronda, Bruce. (1979). "Literary Grieving: Emerson and the Death of Waldo". *The Centennial Review*. Vol. 23, No. 1 (winter 1979), pp. 91-104.
- Wahr, Fred B. "Emerson and the Germans". *Monatshefte Für Deutschen Unterricht*. 33. 2 (1941): 49-63. Web. 14 Aug 2014.

-
- Wayne, T. K. (2010). *Critical Companion to Ralph Waldo Emerson: A Literary Reference to His Life and Work*. New York: Facts on File.
 - White, Ryan. “Neither Here nor There: On Grief and Absence in Emerson's Experience”. *The Journal of Speculative Philosophy*. New Series, Volume 23, Number 4, 2010, pp. 285-306.
 - Yohannan, J. D. (1943). “Emerson's Translations of Persian Poetry from German Sources,” *American Literature* 14/4, January 1943, pp. 407-420.
 - Yohannan, J. D. (1977). *Persian Poetry in England and America: A Two Hundred Year History*, Persian Studies Series 3, Delmar, N.Y.



مطالعه موردی: ترجمه‌های امرسون از اشعار حافظ نقش شناخت زبان مبدأ در ترجمه

مصطفی حسینی^۱

مقاله پژوهشی

چکیده

امرسون در دوران حیاتش، به تدریج، بالغ بر دو هزار مصراع از شعر شاعران مختلف فارسی ترجمه کرد. در این میان، حافظ و شعرش بیشترین سهم را دارد. مقاله حاضر می‌کوشد ترجمه‌های او از اشعار حافظ، که در آثار مختلف‌اش پراکنده است و از قضا تعداد آن‌ها هم کم نیست، را معرفی، نقد و بررسی کند. در ابتدا، ترجمه‌های امرسون، که در چهار منبع مختلف آمده، به اختصار معرفی و در ادامه با متن فارسی مقابله شده است. مطابق این تحقیق ترجمه‌های امرسون از شعر حافظ را می‌توان به چهار گروه تقسیم کرد. ۱. ترجمه تحت‌اللفظی، در این دست ترجمه‌ها امرسون می‌کوشد متن آلمانی را کلمه‌به‌کلمه به انگلیسی برگرداند؛ ۲. ترجمه تلفیقی/ ترکیبی، در این گونه ترجمه‌ها امرسون ابیاتی از دو غزل مختلف یا مصاریعی از یک غزل را درمی‌آمیزد و به اصطلاح آن‌ها را «تلفیق» و شعر/ بیت جدیدی می‌آفریند؛ ۳. ترجمه افزوده‌های تفسیری و آوردن آن‌ها به متن، در این دست ترجمه‌ها، که تعداد آن‌ها اندک است، امرسون توضیح‌ها - پورگشتال بر یک بیت که حالت افزوده توضیحی، تفسیری یا تکمیلی دارد را ترجمه می‌کند و به بیت حافظ می‌افزاید؛ و ۴. ترجمه اقتباس‌گونه/ آزاد، در این گونه ترجمه‌ها امرسون، مضمون را از حافظ می‌گیرد و مصاریعی را بدان می‌افزاید و شعری تقریباً جدید می‌سراید. در پایان، ده نمونه از ترجمه‌های امرسون - هشت مورد برگرفته از کتاب مجموعه اشعار و ترجمه‌های ر. و. امرسون به کوشش هارولد بلوم و دو مورد مأخوذ از مقاله «شعر فارسی» - با ذکر جزئیات و به دقت نقد و بررسی شده و بدخوانی‌ها، بدفهمی‌ها و ترجمه‌های نادرست او مشخص شده است.

کلیدواژه‌ها: حافظ، امرسون، ترجمه، هارولد بلوم، هامر - پورگشتال

۱- مقدمه

به گفته امرسون پژوهان، در آشنایی رالف والدو امرسون (۱۸۰۳-۱۸۸۲) با شعر فارسی و شیفتگی‌اش به آن جای کوچک‌ترین تردیدی نیست. دلیل این مدعا ترجمه «بیش از دو هزار سطر» (اکرمی، ۱۳۹۸: ۱۲۸) شعر فارسی از شاعران ایرانی در سده‌های مختلف، سرایش دو شعر نسبتاً بلند — «سعدی» (۱۸۴۲) و «قطعاتی درباره شعر و قریحه شاعری» (۱۸۴۶) و نگارش دو مقاله — «شعر فارسی» (۱۸۵۸)، و «مقدمه بر چاپ آمریکایی [گلستان]» (۱۸۶۵) — به قلم اوست. امرسون پژوهان سال ۱۸۴۱ را شروع اشتغال امرسون به شعر فارسی، خاصه شعر سعدی و حافظ، می‌دانند. اما این تاریخ را می‌توان تا یک دهه — و حتی تا دوران دانشجویی او — به عقب برد.

بدیهی است که گستره مطالعات امرسون درباره نویسندگان / شاعران اروپایی مانند گوته و اشعار پراکنده منتشرشده در مجلات ادبی، مانند جنگ آسیایی^۱، می‌بایست او را پیش از این تاریخ، [یعنی سال ۱۸۴۱]، با شعر فارسی آشنا کرده باشند. در واقع، مطابق یادداشت‌های روزانه‌اش امرسون در اوایل سال ۱۸۳۲ کتاب *احوال، آثار و مکاتبات سر ویلیام جونز*^۲ را [از کتابخانه] وام گرفت. این کتاب اشاراتی دارد به شعر فارسی، اشکال آن و شعرای مشهور آن. در این اثر، به‌طور ویژه، به حافظ و تفاسیر عرفانی و لغوی شعرش در مکاتبات جونز با چارلز دو رویچکی، که در آن ایام مشغول ترجمه شعر حافظ بود، اشاره شده است. چنان‌که مشهور است، افزون بر آثار جونز امرسون در اوایل ۱۸۳۴ از رهگذر دیوان غربی — شرقی گوته با حافظ آشنا شده بود (Akrami, 1-2).

با این همه، آشنایی واقعی امرسون با شعر فارسی در سال ۱۸۴۵، با خواندن دو ترجمه یوزف فون هامر، رخ داد (Yohannan, 1977: 116). بی‌تردید این سال را باید نقطه عطفی در تاریخ مطالعات فارسی او به شمار آورد. امرسون در این سال با دو کتاب ارزشمند — یکی *دیوان شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی*^۳ (اشتوتگارت ۱۸۱۲-۱۸۱۳) و دیگری *تاریخ ادبیات فارسی*^۴ (۱۸۱۸) — ترجمه مستشرق پرکار و بلندآوازه اتریشی، یوزف فون هامر — پورگشتال^۵، آشنا شد. «دیوان حافظ ترجمه هامر — پورگشتال اولین ترجمه کامل دیوان حافظ به یک زبان غربی است. این ترجمه مواد اولیه دیوان غربی — شرقی^۶ (۱۸۱۸)، یکی از بزرگ‌ترین آثار کلاسیک ادبیات آلمانی، گوته را فراهم آورد» (de Bruijn, 645). دیوان حافظ ترجمه هامر — پورگشتال «شامل ۵۷۶ غزل، ۶ مثنوی، ۲ قصیده، ۴۴ قطعه، ۷۲ رباعی، و ۱ تخمیس، مجموعاً ۷۰۰ شعر غث و سمین، است که مجموعه کامل دیوان حافظ را تشکیل می‌دهد» (Hammer-Purgstall, III).

1. The Asiatic Miscellany

2. Memoirs of the Life, Writings, and Correspondence of Sir William Jones

3. Der Diwan des Mohammed Schemsed-Din Hafis

4. Geschichte der schönen Redekünste Persiens mit einer Blütenlese aus zweyhundert persischen Dichtern

5. Joseph von Hammer-Purgstall

6. West-östlicher Divan

تاریخ ادبیات فارسی ترجمه هامر- پورگشتال «منبع اصلی یوهان فون گوته در تعلیقات (یادداشت‌ها و نوشته‌ها) دیوان غربی - شرقی‌اش بود. این تاریخ ادبیات جنگی عمدتاً شامل آثار ۲۰۰ شاعر ایرانی است. اساس آن تذکره/الشعراء (۸۹۲ ق.) دولت‌شاه سمرقندی است» (de Bruijn, 645). بنابراین از آنجا که امرسون فارسی نمی‌دانست، کوشید تا از رهگذر زبان‌های میانجی^۲، در اینجا آلمانی، انگلیسی، فرانسه و لاتین، با شعر فارسی آشنا شود. برای نیل بدین مقصود او بیشترین بهره را از آثار فارسی ترجمه‌شده به آلمانی برد:

امرسون در کتابخانه‌اش هر چهار کتاب آلمانی، دو جنگ فون هامر و هر دو کتاب گوته، را داشت. او بیشتر این کتاب‌های آلمانی را، که شخصاً نسخه‌ای از آن‌ها داشت، می‌خواند تا ترجمه‌های لاتین سر ویلیام جونز [از اشعار حافظ]. در مابقی عمرش از آن‌ها نقل می‌کرد. نام دیوان غربی - شرقی اولین بار در یادداشت‌های سال ۱۸۳۴ و آخرین بار در یادداشت‌های سال ۱۸۷۲ ذکر شد. همچنین، او بارها و بارها به یادداشت‌ها و نوشته‌ها [ی گوته] مراجعه می‌کرد و گاه در مواقع نامتعارف، به گواه یادداشت‌هایش، آن‌ها را از سال ۱۸۵۱ به بعد می‌خواند: «یادداشت‌های گوته بر دیوان غربی - شرقی - آن‌ها را در بستر بیماری خواندم زیرا امروز خیلی مریض بودم. وقتی مریضم چیزها را بهتر می‌فهمم» (Dimock, 44). مقاله حاضر می‌کوشد آن دسته ترجمه‌های امرسون از اشعار حافظ را معرفی، نقد و بررسی کند که در آثار مختلف او پراکنده‌اند و از قضا تعداد آن‌ها هم کم نیست. در ابتدا، می‌کوشم ترجمه‌های او را که در چهار منبع مختلف آمده به اختصار معرفی و در چهارگروه دسته‌بندی کنم. در ادامه بر آنم که ترجمه‌های او را با متن فارسی مقابله کنم و نمونه‌هایی از بدخوانی‌ها، بدفهمی‌ها و ترجمه‌های نادرست او را برشمرم.

۲- پیشینه پژوهش

اکثر تحقیقات انجام شده درباره تأثیرپذیری امرسون از اندیشه و شعر حافظ است. با این همه، از گذشته‌های نسبتاً دور تحقیقاتی کلی، نه موردی، درباره ترجمه‌های امرسون از اشعار حافظ انجام شده است. در سال‌های اخیر چند تحقیق موردی نیز در این زمینه صورت گرفته است. برای نمونه، جوادی در کتاب تأثیر ادبیات فارسی در ادبیات انگلیسی (۱۳۹۶) به اجمال ترجمه امرسون از غزل «بارها گفته‌ام و بار دگر می‌گویم/ که من دلشده این ره نه به خود می‌پویم» را نقد و بررسی کرده است. اکرمی در مقاله «حضور حافظ در دفترهای شعر امرسون» (۱۴۰۱) به تعبیر خودش به «مطالعه تکوینی» ترجمه غزل شماره ۴۸۷ در تصحیح قزوینی با مطلع «ای بی‌خبر بکوش که صاحب‌خبر شوی/ تا راهرو نباشی کی راهبر شوی؟» پرداخته است. مقاله حاضر می‌کوشد، از سویی، نگاهی دقیق و جزئی‌نگر به ترجمه‌های حافظ از اشعار امرسون داشته باشد

1. Noten und Abhandlungen zu besserem Verständnis des West-östlichen Divan
2. lingua franca

و تقسیم‌بندی دقیق‌تری عرضه کند. از دیگر سو، بر آن است که به‌صورت موردی برخی از ترجمه‌های امرسون از اشعار حافظ را نقد و بررسی کند و بدخوانی‌ها، بدفهمی‌ها و ترجمه‌های نادرست او را برشمرد.

۳- مبانی نظری

از دیدگاه آندره لفور هفت راهبرد برای ترجمه شعر وجود دارد که عبارتند از: ۱. ترجمه آوایی، ۲. ترجمه تحت‌اللفظی، ۳. ترجمه موزون، ۴. ترجمه شعر به نثر، ۵. ترجمه مقفا، ۶. ترجمه به شعر سپید و ۷. ترجمه تفسیری (Lefevere, 1975: 35). لفور بر این باور است که ترجمه‌های انجام شده در حوزه شعر را می‌توان در یکی از این هفت راهبرد یا تلفیقی از آن‌ها جا داد. این راهبردها هر یک نقاط قوت و ضعف خود را دارند و به‌تنهایی کامل نیستند. مثلاً، ترجمه آوایی در بازآفرینی موسیقی شعر کارآمد اما در بازآفرینی معنا کم‌توان است.

۴- امرسون و حافظ

امرسون در آثار منظوم و منثورش، که تعداد آن‌ها هم اندک نیست، به کرات به حافظ و شعرش اشاره کرده است. «نام حافظ در مجموعه کامل آثار امرسون (نثر و شعر) بیش از ۹۰ بار آمده است» (فتوحی، ۵۱). امرسون شدیداً به حافظ علاقه داشت، او را «شاعر شاعران» و «شهریار شاعران ایرانی» می‌دانست و می‌خواست او را ببیند و چون او باشد؛ «حافظ از چیزی نمی‌ترسد، او دوردست‌ها را می‌بیند، او همه‌جا را می‌بیند؛ چنین است تنها مردی که آرزومندم ببینم و باشم» (Emerson, 2019: 5). به گفته امرسون پژوهی «بی‌تردید امرسون شیفتگی خاص و حتی نامتعارفی نسبت به او [= حافظ] داشت، علاقه‌ای که دقیقاً تا پایان دوران حرفه‌ایش طول کشید. امرسون بیش از صد شعر و قطعه از حافظ ترجمه کرد و به مدت سه ده به‌طور پیوسته، در کنار دیگر شاعران ایرانی، مشغول مطالعه حافظ بود» (Kane, 111-2). اولین اشاره امرسون به حافظ به یادداشت‌های روزانه‌اش در سال ۱۸۴۱ باز می‌گردد. او حافظ را انسانی می‌داند که می‌تواند مشتی خاک بی‌مقدار را به زر ناب بدل کند^۱:

اگر همه چیز را از او [حافظ] بگیری و فقط گوشه‌ای از طبیعت، کوره راهی، دخمه‌ای یا خرابه‌ای دور از شهرها و خالی از ادب و فرهنگ و هنر را در اختیار او بگذاری؛ بی‌شک آن محل بی‌مقدار را به مرکزی برای تابش نور ماه و ستارگان و کانونی برای عشق و توجه مردمان ... و تجلی هنر تبدیل خواهد کرد ... و آن ویرانه را به‌صورت زیارتگاهی برای صاحب‌دلان در تمام ادوار در خواهد آورد (جهان‌پور، ۵۵۹).

اگر از اشارات پراکنده، گذرا و گه‌گاهی بگذریم، امرسون در مقاله «شعر فارسی» (۱۸۵۸)، از حافظ و شعرش «تحسین بلیغی» کرده است. این مقاله را می‌توان جامع‌ترین مطلبی دانست که امرسون درباره

۱. به تعبیر مولوی «کاملی گر خاک گیرد زر شود/ ناقص از زر برد خاکستر شود».

حافظ نوشته است. با این که این مقاله، چنان که از عنوانش برمی‌آید، درباره شعر فارسی است اما بخش اعظم آن، حدوداً سه چهارم آن، درباره حافظ و شعرش می‌باشد.

۵- ترجمه‌های امرسون از شعر حافظ

امرسون، در مجموع، بالغ بر دو هزار سطر از شعر شاعران مختلف ایرانی — گاه به‌طور کامل و گاه بیت یا ابیاتی از یک غزل، قطعه، مثنوی، قصیده و ... — را عمدتاً از روی منابع آلمانی، مطابق ذوق و سلیقه خود، انتخاب و به انگلیسی ترجمه کرد. امرسون در خلال آثار منشور و منظومش نزدیک به هزار سطر از اشعار حافظ را ترجمه کرده است. «با جستجو در دفاتر شعر امرسون و دیگر مکتوباتش متوجه می‌شویم که او به ترجمه خطوطی از بیش از ۱۳۰ غزل حافظ کوشیده است» (اکرمی، ۱۴۰۱: ۳۹). این ترجمه‌ها کامل نیستند، یعنی امرسون بر آن نبوده که همیشه تمام ابیات یک غزل، قطعه، مثنوی، یا قصیده را ترجمه کند، بل به مصلحت دید خودش اکثراً ابیات و گاه مصاریعی از آن‌ها را برگزیده و ترجمه کرده است. منابعی که این ترجمه‌ها در آن‌ها آمده به ترتیب تاریخ انتشار عبارتند از: الف) *اشعار*^۱ (۱۸۴۷)، ب) *ناقوس آزادی*^۲ (۱۸۵۱)، ج) *شعر فارسی*^۳ (۱۸۵۸) و د) *می‌دی و دیگر اشعار*^۴ (۱۸۶۷). افزون بر این‌ها، مابقی ترجمه‌های او از شعر فارسی در مطاوی دفتر یادداشت‌هایش آمده است. متأسفانه تا الان همه ترجمه‌های امرسون از شعر فارسی یک‌جا در کتابی گردآوری و منتشر نشده است. اما بیشتر آن‌ها در *مجموعه اشعار و ترجمه‌های ر. و. امرسون* به کوشش هارولد بلوم^۵ آمده است. اکنون به اختصار این منابع را معرفی می‌کنم.

الف) «اشعار». این دفتر اولین مجموعه اشعار امرسون است که در سال ۱۸۴۷ منتشر شد. در این دفتر دو ترجمه از حافظ وجود دارد: یکی با عنوان «از [شاعر] ایرانی حافظ» و دیگری با عنوان کلی «غزل». اولی، در واقع ترجمه «ساقی‌نامه» حافظ است که مشتمل بر ۱۵۵ سطر است. امرسون ۸۴ سطر دیگر از این شعر را در دفتر یادداشت‌های روزانه‌اش ترجمه کرده است. «ساقی‌نامه» بلندترین شعر دیوان حافظ و بلندترین شعر در میان ترجمه‌های امرسون است. او بر پیشانی این شعر نوشته است: «ایرانیان اشعار حافظ را تمثیلی و عرفانی می‌دانند. مترجم آلمانی حافظ، فون هامر، شعر زیر را که به‌ظاهر باده‌گسارانه است، یکی از بهترین سروده‌هایی می‌داند که به مدد آن حافظ توانست لقب احترام‌آمیز لسان‌الغیب را کسب کند» (Bloom, 104). اساس کار امرسون ترجمه هامر- پورگشتال و منبع او شرح سودی بر حافظ بوده است. «ساقی‌نامه» در شرح سودی بر حافظ مجموعاً ۱۳۸ بیت دارد و امرسون ۵۸ بیت آن را ترجمه نکرده است.

1. Poems (1847)

2. Liberty Bell (1851)

3. Persian Poetry (1857)

4. May-Day and Other Pieces (1867)

5. Harold Bloom's Collected Poems and Translations of Ralph Waldo Emerson (1994)

دومی، ترجمه غزلی (۲۸ سطر) با مطلع «برو ای زاهد دعوت مکنم سوی بهشت/ که خدا در ازل از اهل بهشتم بسرشت» است. این غزل در تصحیح خانلری در بخش ملحقات (ص. ۵-۱۰۴) آمده است. ب) «ناقوس آزادی». *ناقوس آزادی* نشریه‌ای بود که تقریباً هر ساله از سال ۱۸۳۹ تا سال ۱۸۵۸، به اهتمام دوستان آزادی و مخالفان برده‌داری، منتشر می‌شد. در شماره مخصوص سال ۱۸۵۱ این مجله سالیانه پنج شعر از امرسون منتشر شد که چهار مورد آن ترجمه اشعار حافظ بود. عناوین این اشعار عبارت بود از: «ققنوس»، «شاعر»، «ایمان» و «به خودش». «ققنوس»، ۲۰ سطر، ترجمه غزلی با مطلع «مرغ دلم طائریست قدسی عرش آشیان/ از قفس تن ملول، سیرشده از جهان» (این غزل در تصحیح خانلری در بخش ملحقات (ص. ۲۰-۱۰۱۹) آمده؛ «شاعر»، ۱۶ سطر، ترجمه بیت «کنج زر ار نبود، کنج قناعت باقی‌ست/ آن که آن داد به شاهان، به گدایان این داد» از غزل شماره ۱۱۲ در تصحیح قزوینی؛ «ایمان»، ۱۲ سطر، ترجمه غزلی با مطلع «ای بیخبر بکوش که صاحب‌خبر شوی/ تا راهرو نباشی کی راهبر شوی؟»؛ و «به خودش»، ۴ سطر، ترجمه بیت «حافظ از فقر مکن ناله که گر شعر این است/ هیچ خوش‌دل نپسندد که تو محزون باشی» از غزل شماره ۴۵۸ در تصحیح قزوینی است.

ج) «شعر فارسی». این مقاله نسبتاً بلند نخستین بار در آوریل ۱۸۵۸ در *ماهنامه آتلانتیک*^۱ منتشر شد. مقاله بلندی را که امرسون در سال ۱۸۵۸ درباره شعر فارسی برای نشریه *ماهنامه آتلانتیک* نوشت، می‌توان گلگشتی در گستره فراخ‌دامن شعر فارسی دانست. او همچنین به مدد شهود شگفت‌انگیز خود نامبردار شدن عمر خیام در اروپا را، یک سال پیش از ترجمه فیتزجرالد از *رباعیات عمر خیام*، پیش‌بینی نمود! (یوحنا، ۹۶). در این مقاله امرسون اشعار زیادی از حافظ را عمدتاً به نظم و تعداد کمی به نثر (ده‌یازده مورد) ترجمه کرده است. تقریباً مجموع این ترجمه‌ها بالغ بر ۲۰۰ سطر می‌شود. گفتنی است که سه فقره از این ترجمه‌ها — یعنی «ققنوس»، «شاعر»، و «به خودش» — پیشتر در نشریه «ناقوس آزادی» منتشر شده بود، اما امرسون آن‌ها را از نو، البته با اندک تغییراتی، یعنی با تراش و صیقل بیشتر، در مقاله «شعر فارسی» باز نشر کرد.

د) «می‌دی و دیگر اشعار». این دفتر دومین مجموعه اشعار امرسون است که در سال ۱۸۶۷ منتشر شد. این جنگ بیانگر بینش ژرف و تأملات فلسفی امرسون در باب طبیعت، زندگی و تجارب آدمی است. امرسون در این دفتر ترجمه ابیاتی از پنج غزل حافظ و یک قطعه از اشعار او را آورده است: ۱. ترجمه بیت «آسمان گو مفروش این عظمت کاندلر عشق/ خرمن مه به جوی خوشه پروین به دو جو»؛ ۲. ترجمه بیت «یار اگر رفت و حق صحبت دیرین نشناخت/ حاش‌الله که روم من ز پی یار دگر»؛ ۳. ترجمه بیت «گویند سنگ لعل شود در مقام صبر/ آری شود ولیک به خون جگر شود»؛ ۴. ترجمه بیت «قیمت در گرانمایه چه دانند عوام/ حافظا گوهر یک‌دانه مده جز به خواص» (این غزل در تصحیح خانلری در بخش ملحقات

1. Atlantic Monthly

(صص. ۱۷-۱۰۱۶) آمده است؛ ۵. ترجمه بیت «ای همه شکل تو مطبوع و همه جای تو خوش / دلم از عشوه شیرین شکرخای تو خوش»؛ و ۶. ترجمه قطعه «دلا دانی که آن فرزانه فرزند / چه دید اندر خم این طاق رنگین. به جای لوح سیمین بر کنارش / فلک بر سر نهادش لوح سنگین».

۶- دسته‌بندی ترجمه‌های امرسون از اشعار حافظ

ترجمه‌های امرسون از شعر حافظ را می‌توان به چهار گروه تقسیم کرد. الف) ترجمه تحت‌اللفظی. در این دست ترجمه‌ها امرسون می‌کوشد متن آلمانی را کلمه‌به‌کلمه به انگلیسی برگرداند اما از آنجا که شعر حافظ — به علت ظرایف و طرایف آوایی و معنایی درهم‌تنیده — تن به ترجمه کلمه‌به‌کلمه نمی‌دهد این دست ترجمه‌ها توفیق‌آمیز نبوده، از این‌رو ترجمه گاه نامفهوم است مانند بیت: «تو و تسبیح و مصلا و ره زهد و صلاح / من و میخانه و زنا و ره دیر و کنشت» (Yohannan, 1977: 124). بی‌تردید، برای برگردان شعر آهنگین و ایهام‌آمیز حافظ ترجمه باید مفهومی باشد تا دست کم انتقال معنا انجام پذیرد.

ب) ترجمه تلفیقی / ترکیبی. در این گونه ترجمه‌ها امرسون گاه ابیاتی از دو غزل مختلف و گاه مصاریعی از یک غزل را در می‌آمیزد و به اصطلاح آن‌ها را «تلفیق» و شعر / بیت جدیدی می‌آفریند. برای نمونه، شعر صفحه ۲۶۶ بلوم: «گرچه دانم که به جایی نبرد راه غریب / من به بوی سر آن زلف پریشان بروم. امید در شب زلفت به روز عمر نبستم / طمع به دور دهانت ز کام دل بیریدم»^۱. امرسون در اینجا بیت دوم غزل ۳۵۹ و بیت سوم غزل ۳۲۲ تصحیح قزوینی را جداگانه ترجمه کرده، زیر هم آورده و شعر جدیدی آفریده است، یا بیت صفحه ۴۸۹ بلوم: «مباد کس چو من خسته مبتلای فراق / فراق را به فراق تو مبتلا سازم»^۲. امرسون در مورد مصراع اول بیت اول و ششم غزلی منتسب به حافظ را با هم تلفیق کرده و این بیت را ساخته است.

ج) ترجمه افزوده‌های توضیحی، تفسیری یا تکمیلی ترجمه آلمانی. گاه امرسون توضیح هامر - پورگشتال بر یک بیت را که حالت افزوده توضیحی، تفسیری یا تکمیلی دارد ترجمه می‌کند و به بیت حافظ می‌افزاید. به بیان دیگر، او حاشیه را به متن می‌آورد. مثلاً در شعر صفحه ۲۶۵ بلوم، چهار سطر اول ترجمه مفهومی بیت ششم — «بیا که لعل و گهر در نثار مقدم تو / ز گنج‌خانه دل می‌کشم به روزن چشم»^۳ — غزل شماره ۳۳۹ تصحیح قزوینی است. چهار سطر دوم در غزل حافظ معادلی ندارد و توضیحی است که هامر - پورگشتال در ترجمه خود ذیل این بیت آورده است. ترجمه تحت‌اللفظی آن چنین است: «برایت گنبدی

1. I know this perilous love-lane/ No whither the traveller leads,

Yet my fancy the sweet scent of/ Thy tangled tresses feeds.

In the midnight of thy locks,/ I renounce the day;

In the ring of thy rose-lips, / My heart forgets to pray (Bloom, 266).

2. Who ever suffered as I from separation/ ah I will punish separation by separation (Bloom, 489).

3. They strew in the path of kings and czars/ Jewels and gems of price; But for thy head I will pluck down stars, / and pave thy way with eyes (Bloom, 265).

گرانیهاتر/ از قصر رفیع محمود جسته‌ام. و تو، هنگام بازگشت، خانه‌ات را/ در نی‌نی چشم عشق بیاب»^۱. دو سطر پایانی یادآور این بیت حافظ است: «به پیش خیل خیالش کشیدم ابلق چشم/ بدان امید که آن شهسوار بازآید».

د) ترجمه اقتباس‌گونه/ آزاد. در این گونه ترجمه‌ها امرسون، مضمون را از حافظ می‌گیرد و مصاریعی را بدان می‌افزاید و شعری تقریباً جدید می‌سراید. برای مثال: «در تمام روز باران/ سنبل‌های تاریک را بیهوده آب داد/ شاید سیل از بام تا شام بیارد/ اما نتواند زنگی را سفید کند»^۲. از چهار سطر که امرسون آورده فقط سطر چهارم در دیوان حافظ موجود است. ظاهراً سه سطر دیگر سروده خود اوست. در دیوان حافظ دو شعر نزدیک به این مضمون وجود دارد: الف) «ز قسمت ازلی چهره سیه‌بختان/ به شست‌وشوی نگرده سفید و این مثل است» و ب) «به آب زمزم و کوثر سفید نتوان کرد/ گلیم بخت کسی را که بافتند سیاه»^۳.

۷- نقدی بر ترجمه‌های امرسون از اشعار حافظ

چنان که آمد، امرسون فارسی نمی‌دانست از این‌رو به ناگزیر از روی ترجمه‌های لاتین، انگلیسی، فرانسه و بیشتر آلمانی اشعار حافظ را ترجمه می‌کرد. ترجمه‌های او ترجمه اشعاری است که پیشتر ترجمه شده‌اند. و عالم مثل افلاطونی را می‌ماند. بنابراین، دو مرحله از اصل فارسی آن‌ها به دور است. بر این‌ها باید میزان آلمانی‌دانی امرسون، که ضعیف و به مدد فرهنگ لغت بوده، را نیز افزود. «کارلایل او [امرسون] را تشویق کرد که زبان آلمانی را بیاموزد تا بتواند ادبیات آلمانی، به‌ویژه آثار گوته، را به زبان اصلی بخواند ... امرسون هرگز نتوانست آلمانی را به‌آسانی بخواند ... او آلمانی را زبانی دشواری می‌دانست و همواره فرهنگ لغتی در دسترس‌اش بود» (Waher, 49-52). اما ذوق و قریحه شاعری امرسون تا حدی نقائص بالا را پوشاند یا رفع کرد. با این همه، هنگام ترجمه شعر حافظ مواردی از بدخوانی و بدفهمی به ترجمه او راه یافته که در زیر به برخی از آن‌ها می‌پردازم. همین‌جا اشاره کنم که ترجمه‌های امرسون، که در پی می‌آید، در هشت مورد برگرفته از کتاب مجموعه اشعار و ترجمه‌های ر. و. امرسون به کوشش هارولد بلوم و دو مورد هم مأخوذ از مقاله «شعر فارسی» است.

1. Epitaph

Bethink, poor heart, what bitter kind of jest
Mad Destiny this tender stripling played:

1. I have sought for thee a costlier dome/ Than Mahmoud's palace high, and thou, returning, find thy home/ in the apple of Love's eye (Bloom, 265).

2. All day the rain/ Bathed the dark hyacinths in vain. The flood may pour from morn till night/ nor wash the pretty Indians white (Bloom, 263).

۳. سعدی نیز این مضمون مثل‌گونه را در بوستان و گلستان آورده است: الف) «به کوشش نروید گل از شاخ بید/ نه زنگی به گرمابه گردد سبید» (یوسفی، ۱۳۷۹: ۱۴۱) و ب) «نصیحت کن مرا چندان که خواهی/ که نتوان شستن از زنگی سیاهی» (یوسفی، ۱۳۷۷: ۱۴۶). به علاوه، بنگرید به عراقی: «گلیم بخت کسی را که بافتند سیاه/ سفید کردن آن نوعی از محالات است» (حمیدیان، ج ۵: ۴۱۵۹).

For a warm breast of ivory to his breast,
She laid a slab of marble on his head (Bloom, 213).

۱. این شعر — که امرسون عنوان آن را «وفات‌نامه» گذاشته است — ترجمه قطعه زیر است:

دلا دانی که این فرزانه فرزند/ چه دید اندر خم این طاق رنگین

به جای لوح سیمین بر کنارش/ فلک بر سر نهادهش لوح سنگین^۱.

برخی از حافظ‌پژوهان این شعر را در رثای فرزند شاعر و برخی دیگر در سوگ امیرعلی سهل دانسته‌اند.^۲ در نسخه نور عثمانیه (تألیف ۸۰۱ ق.)، اقدام نسخ دیوان حافظ، عنوان این قطعه چنین است: «وفاه پسر مولانا محمد حافظ» (ایمانی، ۱۳۹۴: ۷۹؛ ب) در شرح شوقی، یکی از معتبرترین شروح حافظ، نیز آمده که: «[این] قطعه در سوگ فرزند شاعر است» (حمیدیان، ۱۳۸۹، ج ۵: ۴۱۵۷).

چنان‌که آمد امرسون بر این شعر عنوان «وفات‌نامه» گذاشته و در واقع با این کار آن را به یک زیرژانر^۳، یعنی «وفات‌نامه»، در شعر انگلیسی تبدیل کرده است. در شعر انگلیسی «وفات‌نامه» قطعه کوتاه منظوم یا مثنوی است درباره فرد درگذشته، به‌ویژه برای نقر کردن بر سنگ مزار. ساموئل جانسون و ویلیام وردزورث مقالاتی درباره ارزش هنری این زیرژانر نوشته‌اند (Baldick, 85). به علاوه، امرسون با افزودن بیت «گویند سنگ لعل شود در مقام صبر/ آری شود، ولیک به خون جگر شود»^۴، بیت دوم غزل شماره ۴۲۲ تصحیح قزوینی «وفات‌نامه»^۵ش را تکمیل کرده و تلویحاً تحمل داغ فرزند را ناممکن، یا به خون جگر، دانسته است.

داستان از این قرار است که در ۲۷ ژانویه ۱۸۴۲ پسر بزرگ امرسون، والدو — که پنج ساله بود و او را با نام خودمانی «والی / Wallie» صدا می‌زدند — بر اثر مملکت درگذشت. امرسون والدو را عمیقاً دوست

۱. این قطعه در نسخه بدل‌ها ضبط دیگری هم دارد که از قضا رایج‌تر است:

دلا دیدی که آن فرزانه فرزند/ چه دید اندر خم این طاق رنگین

به جای لوح سیمین در کنارش/ فلک بر سر نهادهش لوح سنگین

۲. همایون‌فرخ بر این باور است که حافظ این قطعه کوتاه را در واقعه جانسوز امیرعلی سهل فرزند شاه شیخ ابواسحاق سروده و در آن از مرگ نوجوانی با خطاب فرزندی یاد کرده است: «به نظر این بنده دو بیت مذکور را خواجه در مرگ جانکاه امیرعلی سهل سروده است» (همایون فرخ، ۱۳۶۹: ۸۶). به گفته مورخان آل‌مظفر در سوم شوال ۷۵۴ هـ. ق. امیر مبارزالدین پس از شش ماه محاصره توانست شیراز را تصرف کند. ابواسحاق اینجو به اصفهان فرار کرد. در این هنگام امیرعلی سهل فرزند ابواسحاق که ده ساله بود به دست دشمنان افتاد. شاه شجاع که حاکم کرمان شده بود او را با خود به کرمان برد و در آنجا به قتل رساند. ... امیر شیخ ابواسحاق به نفس نفیس به اصفهان رفته شاه شجاع به شیراز بازگشت و مقارن آن حال امیرعلی سهل ولد امیر شیخ که در سن ده سالگی بود و به حسن خط و جودت طبع اشتهار داشت به دست ملازمان جناب مبارزی افتاد و با جمعی از ارکان دولت پدر خود ... مقید شد و هم در آن ایام شاه شجاع به ایالت ولایت کرمان سرافراز گشته امیرعلی سهل را همراه برد و در منزل رودان و رفسنجان آن گل نوشکفته را به صرصر بیداد بر خاک هلاک انداخت و گفت که به اجل طبیعی فوت گشت (خواندمیر، ج ۳: ۲۸۸).

3. subgenre

4. They say, through patience, chalk/ Becomes a ruby stone; Ah, yes, but by the true heart's blood/
The chalk is crimson grown (Bloom, 214).

می‌داشت از این‌رو مرگ زود هنگام او اندوهی جانکاه بر روانش گذاشت. امرسون کوشید تا غم شخصی‌اش را به پرده شعر بکشد. شش ماه بعد، امرسون سه سطر نوشت — «آیا دوباره جرات دوست داشتن/ چیزی را خواهم داشت/ وداع و وداع، ای پسر!» — که بعداً بخشی از شعر نسبتاً بلند «سوگ‌سرود»^۱ شد (Ronda, 91) که برخی آن را زیباترین مرثیه آمریکا دانسته‌اند. پنج سال بعد این شعر نسبتاً بلند در اولین دفتر شعر امرسون، *اشعار* (۱۸۴۷)، منتشر شد. افزون بر این شعر، امرسون در مقاله‌ای با نام «تجربه» (۱۸۴۴) دوباره به سروقت این موضوع رفت^۲ و با دیدی متفاوت درباره آن سخن گفت (White, 285).

به‌راستی امرسون در چه سالی این قطعه را ترجمه کرد؟ چنان‌که پیشتر آمد، امرسون در سال ۱۸۴۵ با *دیوان حافظ و تاریخ ادبیات فارسی* ترجمه هاجر پورگشتال آشنا شد. احتمالاً در همین سال، ۱۸۴۵، هنگام مطالعه این دو اثر بود که امرسون به این قطعه از حافظ و شعری از سعدی برخورد که ظاهراً در مرگ نابهنگام فرزندان‌شان سروده بودند. این دو شعر توجه او را جلب کرد. امرسون می‌پنداشت که این دو قطعه از زبان او سخن می‌گویند. بنابراین درصدد برآمد که آن‌ها را ترجمه کند. شعری که امرسون از سعدی برگزیده حکایتی (چهارده بیتی) از باب نهم *بوستان*، در توبه و راه صواب، است که مطلع آن چنین است: «به صنعا درم طفلی اندر گذشت/ چه گویم کز آنم چه بر سر گذشت».

امرسون «لوح سیمین» را «سینه مرمین گرم» (a warm breast of ivory) ترجمه کرده و آن را استعاره از معشوق با سینه‌ای مرمین گرفته است. در متون قدیم، «لوح» به معنی «تخته» یا «تخته مشق» کودکان^۳ است، و مراد از لوح سیمین «لوح مخصوص مشق اطفال است که قابل ستردن و بازنوشتن بود، اینجا از جنس نقره» (حمیدیان، ۱۳۸۹، ج ۵: ۴۱۵۷). احتمالاً حافظ عبارت «لوح سیمین» به معنی «تخته مشق نقره‌ای» را از سعدی گرفته است. در شعر سعدی نیز فضایی مشابه، مکتب و لوح، وجود دارد. در واقع،

1. “Threnody”

۲. پیری و مرگ موضوعی پربسامد در شعر و نثر امرسون است. از اوایل دهه ۱۸۴۰ امرسون سطوری به نثر درباره پیری و کهولت نوشته بود که بخشی از آن در شعر «پایان» بازتاب یافته است. شعر «پایان»/ *Terminus* در ژانویه ۱۸۶۷ در ماهنامه آتلانتیک منتشر و بعداً در دفتر می‌دی و دیگر قطعات در همان سال چاپ شد. این شعر درباره گذر عمر آدمی، پیری و اغتنام لحظات و روزهاست. امرسون نه تنها با پیری و سالخوردگی بل با مرگ تعدادی از بستگان و دوستان نزدیکش، که در جوانی درگذشتند، همراه در نبرد بود. افزون بر مرگ نابهنگام دوستان نزدیکش در اوج جوانی‌شان مانند مارگرت فولر و هنری دیوید تورو، امرسون شاهد مرگ اولین همسرش، الن تاکر، در سن بیست سالگی و سه برادر کوچک‌ترش و از همه سخت‌تر مرگ پسر پنج ساله‌اش، والدو، بود (Wayne, 2010: 257).

۳. در مقامه‌ای در اسرارالتوحید نویسنده «لوح» و «تخته» را به همین معنی و به جای یکدیگر به کار برده است: در آن وقت که خواجه بوطاهر، مهین پسر شیخ ما کودک بود و به دبیرستان می‌شد، یک روز کودکان دبیرستان تخته او به خانه شیخ بازآوردند، چنان‌که رسم ایشان باشد. خواجه حسن مودب پیش شیخ آمد که «کودکان لوح خواجه بوطاهر بازآورده‌اند، چنانک رسم کودکان باشد». شیخ گفت: «به کدام سوره؟» حسن گفت: «به سوره «لم یکن». شیخ حسن را گفت: «میوگی تکلف کن». حسن میوه آورد و کودکان را بداد. شیخ گفت: «مهین دبیرستان کدام است؟» به یکی اشارت کردند، شیخ او را بخواند و گفت: «استاد را بگوی که این بار به سوره «لم یکن» کودکان را تخته باز نفرستیا! تخته که بازفرستی به سوره «الم نشرح» بازفرست» (شفیعی کدکنی، ۱۲۶).

قطعه حافظ نوعی «متن آمیزی»^۱ هم به‌شمار می‌رود. «پادشاهی پسر به مکتب داد/ لوح سیمینش بر کنار نهاد. بر سر لوح او نبشته به زر/ جور استاد به ز مهر پدر» (یوسفی، ۱۳۷۷: ۱۵۶). از منظر ادبیات تطبیقی، گاه ترجمه غلط ممکن است معنی یا بُعد جدیدی به متن بدهد که اصلاً مد نظر نویسنده اصلی نبوده است. به این کار اصطلاحاً «خیانت خلاقانه»^۲ می‌گویند (پراور، ۶۸). امرسون در قطعه بالا «لوح سیمین» را تسامحاً «معشوق» ترجمه کرده و معنی/ بُعد جدیدی به شعر حافظ افزوده که شاید مطلع نظر او نبوده است. مطابق ترجمه امرسون، به جای آن که فلک لوح سیمین/ معشوقی سیم‌تن در کنار فرزندش بنشاند، لوح سنگینی بر سرش نهاد. در واقع، امرسون نادانسته شعر حافظ را ایهام‌آمیز می‌کند. این «خیانت خلاقانه» در شعر شاعری که خداوندگار صنعت ایهام است خوش‌نشسته است.

2. Alas! till now I had not known

My guide and Fourtune's guide are one (Bloom, 256).

۲. این بیت ترجمه بیت سوم غزل شماره ۲۹۸ تصحیح قزوینی است: «دریغ و درد که تا این زمان ندانستم/ که کیمیای سعادت رفیق بود رفیق». حافظ در این بیت به شیوه معهود خود، به ایهام و تلمیح، به کتابی از امام محمد غزالی، «کیمیای سعادت»، اشاره کرده است. ظاهراً امرسون در ترجمه خود اعتنایی به این ایهام و تلمیح نکرده و فقط آن را به «راهنمای سعادت» (Fourtune's guide) ترجمه کرده است. از این‌رو، قسمت عمده لطافت و ظرافت آن از دست رفته است. ناگفته نماند که در منابع در دسترس امرسون هیچ اشارتی به این ایهام و تلمیح نشده است.

حافظ در غزل شماره ۴۹۲ نیز به «کیمیای سعادت»، اشاره کرده است: «بیاموزمت کیمیای سعادت/ زهم صحبت بد جدایی جدایی». خرمشاهی بر این باور است که «کیمیای سعادت» یکی از کتاب‌هایی بوده که حافظ می‌خوانده است: «به دلیل دو باری که حافظ — طبق عادت هنری‌اش به ایهام و تلمیح — از کیمیای سعادت نامبرده مسلم می‌گردد که حافظ کیمیای سعادت را مطالعه کرده است و به قرینه کیمیا می‌توان حدس قریب به یقین زد که به اصل مفصل‌تر آن یعنی/ حیات علوم/الدین نیز توجه و در آن تتبع داشته است» (خرمشاهی، ۲۰). افزون بر خرمشاهی، حمیدیان نیز بر این باور است:

بیاموزمت کیمیای سعادت/ زهم صحبت بد جدایی جدایی، ایهامی دارد به اثر نامور ابوحامد غزالی توسی به پارسی در حکمت، اخلاق و عرفان. حافظ یک بار دیگر آن را آورده است (حمیدیان، ج ۴: ۳۰۳۵) ... «دریغ و درد که تا این زمان ندانستم/ که کیمیای سعادت رفیق بود رفیق»، دومین بار است که حافظ از نام کتاب معروف غزالی در اخلاق و حکمت و معرفت به پارسی سود جسته است، البته به طریق ایهام. هر دو بار به رفیق و مصاحب مربوط است؛ بیت کنونی درباره نوع بد و قبلی در باب گونه نیک. شایان توجه این که اینجا «جدایی» دو بار آمده و آنجا «رفیق» (حمیدیان، ج ۵: ۴۰۷۱).

1. intertextuality

2. creative treason

3. I will be drunk and down with wine;
Treasures we find in a ruined house^۱ (Bloom, 258).

۳. این بیت ترجمه بیت هشتم غزل شماره ۱۰۱ تصحیح قزوینی است: «بیا بیا که زمانی ز می خراب شویم/ مگر رسیم به گنجی در این خراب‌آباد». در این بیت «خراب‌آباد» ترکیبی تناقض‌آمیز و کنایه از نیاست^۲: «خراب‌آباد: (صفت مرکب)، از تعبیر پارادوکسی به معنی مکانی که آبادیش نیز در، یا از، خرابی است و فی‌الجمله یعنی خراب اندر خراب، چنان‌که قدما جهان را چنین می‌نگریستند» (حمیدیان، ج ۴: ۳۱۴۵). امرسون «خراب‌آباد» را «خانه ویران/ruined house» ترجمه کرده و تناقض و کنایه آن را از بین برده است. افزون بر این، «خراب» ایهام دارد هم به معنی «بسیار مست» و هم به معنی «ویران»؛ و «خراب - گنج» و مثل «گنج در خرابه است» را به ذهن متبادر می‌کند (حمیدیان، ج ۵: ۴۱۳۷). این ظرایف از چشم امرسون مغفول مانده و نشانی از آن‌ها در ترجمه او نیست. ایهام میان «خراب» و «گنج» در بیتی از ساقی‌نامه نیز آمده است: «شرابم ده و روی دولت ببین/ خرابم کن و گنج حکمت ببین».

4. Fair fall thy soft heart!
A good work wilt thou do?
Oh, pray for the dead
Whom thine eyelashes slew! (Bloom, 265).

۴. این بیت — که در مقاله «شعر فارسی» هم آمده — ترجمه بیت پنجم غزل شماره ۴۲۲ تصحیح قزوینی است: «آفرین بر دل نرم تو، که از بهر ثواب/ کشته غمزۀ خود را به نماز آمده‌ای». امرسون عبارت «به نماز آمده‌ای» را «نماز گزاردن بر کشته/ کشتگان» ترجمه کرده که دقیق نیست، «به نماز آمده‌ای» در اینجا به معنی نماز یومیه نیست بلکه مراد «نماز میت» است. افزون بر این، «پیداست لحن تهکم و طنز دارد. یار از سویی عاشق را می‌کشد، و از سوی دیگر بر کشته خویش نماز میت می‌گذارد. البته می‌توان آن را تعبیری شاعرانه از شطحیه اماته - احیا نیز دانست. کشته غمزۀ خود را به زیارت می‌آی/ زان که بیچاره همان دل‌نگران است که بود»^۳ (حمیدیان: ۳۷۴۸).

۱. ترجمه کامل این غزل در مجموعه اشعار امرسون چاپ هارولد بلوم (ص ۴۷۳) آمده است. در آنجا ضبط بیت مورد نظر اندکی متفاوت است، اما ایراد سابق همچنان پابرجا است. به علاوه، ترجمه مجزا پخته‌تر، موجزتر و شاعرانه‌تر به نظر می‌آید. ناگفته نماند که امرسون در مقاله «شعر فارسی» این بیت را آورده است.

Come I will be riotous & wasted by wine
Who knows but I shall find treasures in a desolate house (Bloom, 473).

۲. حافظ در غزل ۳۱۷ دوباره از این ترکیب استفاده کرده:

من ملک بودم و فردوس برین جایم بود/ آدم آورد در این دیر خراب‌آبادم

۳. ترجمه کامل این غزل در مجموعه اشعار امرسون چاپ هارولد بلوم (ص. ۲۶۵) آمده است. در آنجا ضبط بیت مورد نظر اندکی متفاوت است، اما ایراد سابق همچنان باقی است. تازه، امرسون «کشته خود» را به «همه کشتگان» تبدیل کرده است. ضمناً امرسون در مقاله «شعر فارسی» این چهار سطر را آورده است.

Honor to thy soft heart!/ A good work wilt thou do
Pray for all the dead/ whom thine eyelashes slew! (Bloom, 469).

5. Art thou wise, four things resign?
Love & loneness, sloth and wine (Bloom, 469).

۵. این بیت ترجمه بیت ششم غزل شماره ۴۶۲ تصحیح قزوینی است: «از چار چیز مگذر گر عاقلی و زیرک/ امن و شراب بی‌غش معشوق و جای خالی». ترجمه امرسون هم به فرم و هم به معنای شعر حافظ لطمه زده است. از سویی، با آوردن «ویرگول» در هر دو مصراع وزن دوری و خوانش دوگانه آن را مخدوش کرده است.

وزن دوری این شعر باعث می‌شود در خواندنش در میانه هر مصرع مکشی کنیم. اغلب این مکث را «ویرگول» تصور می‌کنند و این ویرگول را هم نه فقط «درنگ‌آور» که «جداکننده». نتیجتاً برداشت رایج از این بیت چنین می‌شود که: اگر عاقلی و زیرک، از امن و شراب بی‌غش مگذر، «همان‌طور که» از معشوق و جای خالی نباید گذشت. ولی منظور حافظ این نبوده. حافظ می‌خواهد بگوید اگر «امن و شراب بی‌غش و معشوق و جای خالی، «همه با هم» مهیا شد، اگر عقل و زیرکی داشته باشی از آن نمی‌گذری» (شاپوران، ۱۴۰۰).

از دیگر سو، امرسون «چار چیز» را به ترتیب (love)/ معشوق، (loneness)/ جای خالی، (sloth)/ امن، و (wine)/ شراب بی‌غش ترجمه کرده است. از این «چار چیز» فقط ترجمه یک مورد، معشوق (love) دقیق و درست است. «جای خالی»، یعنی گوشه/ زاویه خالی دور از اغیار که مزاحم خلوت نشوند، را (loneness) «تنهایی»، کلمه‌ای شاعرانه و آرکائیک، ترجمه کرده و تقریباً مقبول است. صفت شراب، «بی‌غش»، یعنی خالص، ناب و صاف را از قلم انداخته است. و «امن» را (sloth)، «تنبلی/ کاهلی» ترجمه کرده است. معادلی که امرسون برای کلمه «امن» برگزیده برابر نهاد قدیمی یکی از «هفت گناه کبیره»^۱ مسیحیت، «تنبلی/ کاهلی»، است و اصلاً معنای مد نظر حافظ را نمی‌رساند و گویی که نقض غرض شده است.

6. Who teaches us where Kai was & Nimrod are gone
How the throne of Jamshid fell in pieces at last (Bloom, 473).

۶. این بیت ترجمه بیت پنجم غزل شماره ۱۰۱ تصحیح قزوینی است: «که آگه است که کاووس و کی کجا رفتند؟/ که واقف است که چون رفت تخت جم بر باد؟». امرسون به جای «کاووس»، «نمرود» گذاشته است. این تغییر عجیب و نامنتظره است. در منابع او (هامر پورگشتال و سودی) در توضیح کاووس چنین آمده است: «کاووس نام نمرودی معاصر حضرت ابراهیم پیغمبر است» (سودی، ج ۲: ۶۲۲). در واقع، امرسون «نمرود» را از حاشیه به متن آورده و به بافت شعر لطمه زده است. حافظ در اینجا، شاید با الهام از شاهنامه، می‌گوید بزرگان و تاجوران ایران زمین کجایند؟ نمرود در میان کاووس، کی (= کیخسرو) و جم (= جمشید) وصله ناجوری است. افزون بر این، برباد رفتن در «رفت تخت جم بر باد» ایهام دارد، هم به معنی زوال و

1. seven deadly sins

فنا و هم به معنی حرکت بر روی باد است (حمیدیان، ج ۳: ۱۶۹۰) و امرسون فقط معنی اول «بر باد رفتن/fell in pieces» را ترجمه کرده است.

7. Spare thou neither time nor blood for thy friend
Sacrifice also a hundred souls for one drink (Bloom, 478).

۷. این بیت ترجمهٔ بیت هفتم غزل شمارهٔ ۳۹۸ تصحیح قزوینی است: «با دوستان مضایقه در عمر و مال نیست/ صد جان فدای یار نصیحت‌نیوش کن». اول این که، ظاهراً این بیت الحاقی است و «عیوضی مثل خالری این بیت را ندارد و در هیچ یک از قدیم‌ترین نسخ هم نیامده است» [به علاوه این] «بیت با این صبغهٔ اخلاقی‌اش، آن هم در میان ابیاتی که همگی ترغیب به باده‌نوشی، ترک عقل و هوش و ... می‌کنند کم تردیدانگیز نیست» (حمیدیان، ج ۵: ۳۵۹۷). دوم این که، امرسون «یار نصیحت‌نیوش» را «به یک جام باده» ترجمه کرده که نادرست است. ترجمهٔ امرسون از این مصراع چنین است: «همچنین صد جان فدای یک جام باده کن».

8. In the kingdom of Poesy Hafiz waves like a banner
Thro' the Shah is defending favor (Bloom, 485).

۸. این بیت ترجمهٔ بیت یازدهم غزل شمارهٔ ۲۴۵ تصحیح قزوینی است: «به یمن دولت منصور شاهی/ عَلم شد حافظ اندر نظم اشعار». در این بیت «عَلم شدن» به معنی «مشهور و نامبردار شدن» است، به علاوه، «عَلم ایهامی هم به رایت یا پرچم منصور شاه (به قرینهٔ «دولت») دارد» (حمیدیان، ج ۴: ۲۷۵۵). امرسون آن را به «مانند عَلم/ پرچم تکان خوردن» یا «مانند عَلم/ پرچم به اهتزاز درآوردن» ترجمه کرده است. دو عبارت مذکور در انگلیسی هیچ کدام معنی اصطلاحی ندارند. حافظ‌پژوهان این غزل حافظ را در مدح شاه منصور محمد مظفر (۷۴۵-۷۹۵) می‌دانند (غنی، ۴۰۳). از این رو، در اینجا «منصور شاهی» ایهام دارد: «شاه منصور مظفری» و «شاه پیروز و مظفر»^۱. امرسون به این نکته کاملاً بی‌اعتنا بود و صرفاً آن را شاه (Shah) ترجمه کرده است.

9. The fishes shed their pearls, out of desire and longing
As soon as the ship of Hafiz swims the deep (Bloom, 135).

۹. این بیت — که امرسون آن را در مقالهٔ «شعر فارسی» در بخش مربوط به «مفاخرات» حافظ آورده است — ترجمهٔ مقطع غزل شمارهٔ ۴۹۱ تصحیح قزوینی است: «در ز شوق برآرند ماهیان به نثار/

۱. گرتروود بل، مترجم پیشگام و نامور حافظ، نیز این بیت را ترجمه کرده و تقریباً از عهدهٔ کار برآمده است.

By the favour of the victorious standards of a king,
I was uplifted like a banner among the makers of verse (Bell, 7).

اگر سفینه حافظ رسد به دریایی^۱. در اینجا «سفینه» ایهام دارد، ایهام میان «دفتر یا جنگ شعر» و «کشتی» (حمیدیان، ج ۴: ۳۳۸). حافظ در بیت دیگری (غزل شماره ۳۵۸ تصحیح قزوینی) نیز همین ایهام را به کار برده است: «من و سفینه حافظ که جز در این دریا/ بضاعت سخن درفشان نمی‌بینم». کلمه «سفینه» با ایهام «جنگ یا مجموعه شعر» و «کشتی» پیش از حافظ در شعر سعدی آمده است. «شعرش چو آب در همه عالم چنان شده/ کز پارس می‌رود به خراسان سفینه‌ای» و «ز بحر طبع تو امروز در معانی عشق/ همه سفینه در می‌رود به دریا بار» (خرمشاهی، ۳۵۳).

با این که امرسون از این ایهام آگاه بوده، اما معنی اول سفینه (یعنی کشتی) را برگزیده و ایهام زیبای موجود در بیت حافظ را مخدوش کرده است. مدعای ما از آگاهی امرسون از این ایهام منبع غیرمستقیم او، شرح سودی بر حافظ است که به این ایهام اشاره کرده: «سفینه، در لغت یعنی کشتی اما در اینجا مراد دیوان است» (سودی، ۲۶۲۵). افزون بر این‌ها، این ظرافت معنایی به انگلیسی درمی‌آید زیرا در زبان انگلیسی کلمه‌ای وجود ندارد که توأمان به معنی «کشتی» (ship) و «دفتر یا جنگ شعر» (anthology, miscellany) باشد. به طور کلی، در برخورد با این دست کلمات از مترجم توقع می‌رود هر جا که ممکن باشد بکوشد دوبهلویی آن‌ها را حفظ کند، یا در غیر این صورت به کمک پانوش توجیه خواننده را به معنی ضمنی/ دیگر معنی کلمه جلب کند. اما امرسون در این زمینه و زمینه‌های مشابه هیچ کوششی نکرده است.

10. Take my heart in thy hand, O beautiful boy of Schiraz!

I would give for the mole on thy cheek Samarcand and Buchara! (Bloom, 134).

۱۰. این بیت ترجمه مطلع غزل شماره ۳ تصحیح قزوینی است: «اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را/ به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را». ترجمه امرسون دو مشکل دارد. اول این که امرسون «ترک شیرازی» را «پسر زیباروی شیرازی» ترجمه کرده است، حال آن که در شعر حافظ جنسیت آن (مذکر یا مؤنث/ غلام یا کنیز) مشخص نیست و مراد او احتمالاً کولیان یا لولیان باشد (حمیدیان، ج ۲: ۷۵۱). امرسون با این کار ایهام موجود در بیت را از بین برده است. دوم این که او «خال هندو» را «خال گونه/ the mole on thy cheek» ترجمه کرده و ایهام آن، یعنی «هندو» به معنای «سیاه» و «غلام» (خرمشاهی، ج ۱: ۱۱۰)، را نادیده گرفته است.

۸- نتیجه‌گیری

از بررسی ترجمه‌های امرسون در می‌یابیم که یکی از ویژگی‌های بارز شعر حافظ، ایجاز اعجاز‌گونه، عموماً در ترجمه‌های امرسون از اشعار حافظ رعایت نشده است. امرسون، به‌ندرت، کوشیده است که هر بیت

۱. این بیت در نیساری و قدیم‌ترین نسخ ضبط دیگری هم دارد و مصصحان آن را اصل‌تر می‌دانند: (در ز شوق برآرند ماهیان به نثار/ اگر سفینه حافظ «بری» به دریایی). «بری» علاوه بر قدمت، تبادری هم با «بر» («زمینی») در برابر «دریایی» دارد (حمیدیان، ج ۵: ۴۰۶۷).

فارسی را به دو سطر انگلیسی ترجمه کند مانند بیت: «مدام در پی طعن است بر حسود و عدوت/ سماک رامح از آن روز و شب سنان گیرد» (Bloom, 216). او، در اکثر موارد، به تبع منبع یا منابع آلمانی‌اش هر بیت فارسی را به چهار سطر انگلیسی ترجمه کرده است مانند بیت: «چرخ برهم زخم ار غیر مرادم گردد/ من نه آنم که زبونی کشم از چرخ فلک» (Bloom, 256). امرسون در پاره‌ای از موارد نتوانسته این قاعده چهار سطری را هم رعایت کند و گاه یک بیت فارسی را به شش سطر انگلیسی مانند بیت: «خط عذار یار که بگرفت ماه ازو/ خوش حلقه‌ای ست لیک به در نیست راه از او» (Bloom, 256)، و حتی هشت سطر ترجمه کرده است مانند بیت: «آسمان گو مفروش این عظمت کاندر عشق/ خرمن مه به جوی خوشه پروین به دو جو» (Bloom, 213). دیگر این که، امرسون نتوانسته است دیگر خصیصه برجسته شعر حافظ، یعنی ایهام، را مراعات کند. به علاوه، پاره‌ای از بدفهمی‌ها و ترجمه نادرست امرسون را باید از سویی محصول فارسی‌ندانی او و از دیگر سو باید به حساب قلت منابع و در دسترس نبودن شروح معتبر در آن روزگار گذاشت. جدا از همه این‌ها، ترجمه شعر حافظ را باید یک استثنا به‌شمار آورد زیرا او جزو شاعرانی است — مانند پوشکین و گوته — که روح شاعرانه ملت خویش را به ظریف‌ترین وجه ممکن بیان کرده از این‌رو شعرش به ندرت تن به ترجمه کامل می‌دهد. افزون بر این، «شاعرانی که آثارشان هویت یک ملت را آینگی می‌کند، مانند حافظ، همان‌هایی هستند که شعرشان تن به ترجمه نمی‌دهد» (Davis, 318). در مجموع، آنجا که امرسون از ترجمه تحت‌اللفظی شعر حافظ فاصله گرفته و به ذوق و قریحه شاعرانه خود پناه برده کارش بیشتر قرین توفیق بوده است. اگر مطابق راهبردهای هفت‌گانه لفور به ترجمه‌ای امرسون بنگریم می‌توان چنین نتیجه گرفت که امرسون بیشتر از دو راهبرد ترجمه تحت‌اللفظی و ترجمه تفسیری استفاده کرده است.

استیون گرینبلت گفته است که «آثار شکسپیر چندان شگفت‌انگیز و درخشانند که به نظر می‌آید ایزدی آن‌ها را از آسمان فرو فرستاده باشد تا این که بشری فانی آن‌ها را در قلم آورده باشد ... به‌علاوه، او چیزهایی را در صدای واژگان می‌شنید که دیگران نمی‌شنیدند، پیوندهایی بین آن‌ها برقرار می‌کرد که دیگران نمی‌کردند و سرشار از لذتی می‌شد که همه از آن خود او بود» (گرینبلت، ۱۱). افزون بر شکسپیر، حافظ و اشعارش نیز مصداق این سخن شریف‌اند. با این وصف، مترجم شاعری به توانمندی و نبوغ حافظ لازم است تا اشعار او که وزن، آهنگ، لفظ و معنای خاصی دارد را به زبانی دیگر برگرداند و بر سر خوان پر نعمت او بنشانند.

منابع

- اکرمی، روشنک (۱۳۹۸). «رالف والدو امرسون و شعر فارسی». فرهنگ‌بان، سال ۱، ش ۲: ۱۲۲-۱۳۳.
- اکرمی، روشنک (۱۴۰۱). «حضور حافظ در دفترهای شعر امرسون». حافظ‌پژوهی، سال ۱، ش ۱: ۳۷-۴۸.
- ایمانی، بهروز (۱۳۹۴). دیوان حافظ شیرازی (کهن‌ترین نسخه شناخته‌شده کامل) کتابت ۸۰۱ هجری. تهران: انتشارات میراث مکتوب.
- پراور، زیگبرت (۱۴۰۱). درآمدی بر مطالعات ادبی تطبیقی، ترجمه علیرضا انوشیروانی. تهران: انتشارات سمت.
- جهان‌پور، فرهنگ (۱۳۶۷). «حافظ و امرسون». ایران‌نامه، ش ۲۴: ۵۵۹-۵۶۴.
- حمیدیان، سعید (۱۳۸۹). شرح شوق: شرح و تحلیل اشعار حافظ. تهران: نشر قطره.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۸۴). ذهن و زبان حافظ. تهران: انتشارات ناهید.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۸۷). حافظ. تهران: انتشارات ناهید.
- خواندمیر، غیاث‌الدین (۱۳۸۰). حبیب‌السیر. جلد ۳، تهران: انتشارات خیام.
- دیویس، دیک (۱۳۹۸). خنیاگری در باغ. ترجمه مصطفی حسینی. تهران: انتشارات آگه.
- شاپوران، علی (۱۴۰۰). «برداشتی دیگر گونه از بیتی از حافظ». <https://parsishenasi.ir/wiki/index.php>.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۲). آن سوی حرف و صوت: گزیده اسرار/التوحید. تهران: انتشارات سخن.
- غنی، قاسم (۱۳۸۹). تاریخ عصر حافظ. تهران: انتشارات زوار.
- فتوحی، محمود (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی اشعار حافظ و امرسون. جستارهای ادبی. سال ۴۳، ش ۱۶۹: ۴۵-۷۵.
- گرینبلت، استیفن (۱۴۰۲). ویلیام در گذر ایام. ترجمه علی‌رضا مهدی‌پور. تهران: نشر خوب.
- همایون فرخ، رکن‌الدین (۱۳۶۹). حافظ خراباتی. تهران: انتشارات اساطیر.
- یوسفی، غلامحسین (۱۳۷۷). گلستان سعدی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- Akrami, R. (2015). *The Sense of a Half-Translated Ode of Hafiz: Emerson's Translations of Persian Poetry*. University of Texas.
- Baldick, Chris. (1990). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press.
- Bell, G. (2003). *The Garden of Heaven: poems of Hafiz*. New York: Dover Publications, INC.
- Davis, D. (2004). "On Not Translating Hafez". *New England Review* (1990). Vol. 25, No. 1/2, Translation: Double Issue (winter -spring, 2004): 310-318.
- De Bruijn J. T. P., (2012). "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von," *Encyclopaedia Iranica*, XI/6, pp. 644-646, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/hammer-purgstall> (accessed on 30 December 2012).
- Dimock, Chee Wai. (2006). *Through Other Continents: American Literature across Deep Time*. Princeton University Press.
- Emerson, R. W. (2019). *Persian Poetry*. David Christopher Lane (ed.). Publisher: Mt. San Antonio College.
- Emerson, R.W. (1994). *Ralph Waldo Emerson: Collected Poems and Translations*. (eds.) Harold Bloom and Paul Kane. Library of America.

- Hammer-Purgstall, J. (1812-1813). *Der Diwan von Mohammed Schemsed-din Hafis*. Verlag: Stuttgart, Cotta.
- Kane, p. (2009). “Emerson and Hafiz: The Figure of the Religious Poet”. *Religion & Literature*, Vol. 41, No. 1, Emerson (Spring 2009),: 111-139.
- Lefevere, A. (1975). *Translating poetry: seven strategies and a blueprint*. Assen: Van Gorcum.
- Ronda, Bruce. (1979). “Literary Grieving: Emerson and the Death of Waldo”. *The Centennial Review*. Vol. 23, No. 1 (winter 1979): 91-104.
- Wahr, Fred B. (2014). “Emerson and the Germans”. *Monatshefte Für Deutschen Unterricht*. 33. 2 (1941): 49-63. Web. 14 Aug 2014.
- Wayne, T. K. (2010). *Critical Companion to Ralph Waldo Emerson: A Literary Reference to His Life and Work*. New York: Facts on File.
- White, Ryan. (2010). “Neither Here nor There: On Grief and Absence in Emerson's Experience”. *The Journal of Speculative Philosophy*. New Series, Volume 23, Number 4, 2010: 285-306.
- Yohannan, J. D. (1943). “Emerson's Translations of Persian Poetry from German Sources,” *American Literature* 14/4, January 1943: 407-420.
- Yohannan, J. D. (1977). *Persian Poetry in England and America: A Two Hundred Year History*, Persian Studies Series 3, Delmar, N.Y.